

А.Н. МҰРАТОВА

АЙМАҚТАРДАҒЫ ХАЛЫҚТЫҢ ӘЛ-АУҚАТЫ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨСУМЕН ҮЙЛЕСІМДІЛІГІ

Еліміздегі әлеуметтік-экономикалық теңсіздіктердің бірі – өңірлердегі халықтың тұрмыс сапасы арасындағы жоғары саралану болып табылады. Тұрақты дамудың негізгі көзі болып табылатын халықтың әл-ауқатын арттыру, олардың тіршілік ету жағдайындағы аймақаралық ерекшеліктерді реттеу процесімен қатар жүруі қажет. Мұндай жағдайдағы өмір сүру мониторингісі тиісті экономикалық саяси құрушылардың барлық басқару деңгейлерінде тұрақты болуы қажет. Бұл бюджетаралық қарама-қайшылықтардың өткірлігін төмендетуге, аймақтардағы еңбек көші-қон мәселелерін реттеуді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Тұрмыс сапасы дамуындағы бір жақты алға жылжулар әлеуметтік салалармен (өмір сүру ұзақтығы, денсаулық жағдайы, ұдайы өндіріске қабілеттілік, білім деңгейі және т.б.) тікелей байланысты. Адам факторлары сапасы мен интеллектуалдық әлеуетін арттыру – дүниежүзілік қауымдастықта еліміздің бөсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуде маңызды стратегиялық міндеттер қатарына кіреді [1].

Аймақтардағы халықтың әл-ауқаты мен тіршілік ету сапасын арттыру барынша өзекті мәселелер қатарында, өйткені әлеуметтік саяси саладағы барлық бағынулар аймақтық деңгейде өтеді. Осыған орай аймақтардың жағдайын экономикалық талдау позициясы тұрғысынан қарастыру тәсілі кең етек алып отыр, сондай-ақ аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуының әраландылығы да объективті жағдай болып табылады. Бұл мәселелерді шешудің қиындығы аймақтар дамуында айтарлықтай диспропорция туғызады. Өйткені өтпелі кезеңдегі мұндай дағдарыстар халықтың маңызды бөлігінің әлеуметтік жағынан қайыршылануына алып келді.

ҚР Статистика агенттігінің ресми мәліметтері бойынша бүгінде халықтың 25–30 пайызы кедейліктің қамытын киіп отыр. Табысы ең төменгі күнкөріс деңгейіне жетпейтін отбасылардың үлесі жоғары өңірлер арасында Қызылорда облысы оқшау тұр, мұнда кедейшілікте өмір сүріп жатқан халықтың үлесі 37,5 пайызды құрайды (бұл республика бойынша ең жоғары көрсеткіш), ал одан кейінгі орынды 26,5 пайызбен Маңғыстау облысы, Атырау облысы – 23,8 пайыз, Жамбыл облысы – 23,6, Қарағанды облысы – 20,2

пайыз, Оңтүстік Қазақстан облысы 14,1 пайыз, Павлодар облысы – 12,0 пайызды құрайды. Бұл көрсеткіштер облыстардағы жағдайды білдірсе, ал республика бойынша 2006 жылы жыл басында орташа көрсеткіш (2005 жылмен салыстырғанда 31,6 пайыз) 18,2 пайызды құрап отыр [2]. Алдыңғы жылдармен салыстырғанда республиканың барлық өңірлерінде, ең төменгі күнкөріс деңгейіне қатысты кедейліктің таралу ауқымы біршама қысқаруы орын алған.

Тұрмыс деңгейіндегі оң өзгерістер мен жетістіктерге қарамастан, кедейлік мәселесі республика аумағындағы кедей халықтың орын ауыстыруы бойынша табиғи-климаттық жағдайларға, демографиялық факторларға және өндірістің орналасуына байланысты әлі де болса өңірлік жерлерде өзекті мәселе болып қалып отыр. Республикада кедейшіліктің басты себептері ретінде көпшілік халықтың табысының төмендігі мен жұмыспен қамтудың жеткіліксіздігі болып отыр. Жұмыспен қамту органдарында тіркелген жұмыссыздар саны 2001 жылы 10,4 пайыз, яғни 780,3 мың адам болса, 2006 жылы бұл көрсеткіш 7,8 пайызға, яғни 625,4 мың адамға дейін төмендеуіне қарамастан, елде оның деңгейі әлдеқайда жоғары, яғни бұл аймақ тұрғындарының өзін-өзі жұмыспен қамтуымен түсіндіріледі [2].

Осыған байланысты бүгінгі күні мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуының 2008–2010 жылдарға арналған орта мерзімді жоспарында айқындалған басымдықтардың ішінде адами капиталды дамытып, халықтың өмір сүру сапасын арттыру негізінде кедейшілік деңгейін төмендету, халықты жұмыспен қамтуға бағытталған шаралар кешені қамтылған. Бұл саладағы негізгі мақсат экономиканы әртараптандыру және индустриялық-инновациялық даму есебінен экономикалық өсу, еңбек рыногындағы белсенді саясат және халық кірісін ұлғайту, инфляцияны сапалы түрде ірку, кедейлердің денсаулық сақтау және білім беру қызметтеріне қолжетімділігін арттыру, әлеуметтік көмектің, мемлекеттік басқарудың тиімділігін қамтамасыз ету болып табылады.

Аймақтардағы халықтың өмір сүру деңгейін бағалаудың негізгі көрсеткіштері ретінде: халықтың ақшалай табыстарының сатып алу

мүмкіндігі, халықтың жан басына шаққандағы жалпы ішкі өнімі, экономикалық теңсіздік деңгейі, бюджеттік күнкөріс минимумы табысынан төмен халықтың үлесі, орташа және жоғары қамтамасыз етілген топтар әсіресе аумақтарда бой көрсететіндіктен ең алдымен осы деңгейде өз шешімін табуы қажет.

Соңғы жылдардағы жоғары қарқынды экономикалық өрлеудің, халықтың іскерлік белсенділігінің артуы, сонымен қатар мемлекеттің әлеуметтік салада жүргізген реформаларының нәтижесінде, халықтың өмірін жақсартуға әсер ететін негізгі басымдылығының бірі болып табылатын ақшалай табыс деңгейінің ұдайы көтерілуі байқалады. 2006 жылы орта есеппен жан басына шаққандағы республикадағы халықтың ақшалай табысы айына 19760 теңгені құрастырды және алдыңғы жылмен салыстырғанда 125,2 пайызды құраған. Осындай мәліметтер негізінде аймақтардағы тұрмыс сапасы мен көрсеткіш деңгейінің жақсарғанын байқауға болады. Халықтың сатып алу мүмкіндігі біршама артқан.

Егер республика бойынша қарастырар болсақ, аймақтардың ішінде ең жоғары еңбекақы (бір қызметкердің орташа айлық атаулы жалақысы 74682 теңге 183,1 пайыз) Атырау облысында болса, бұл еліміздегі көрсеткіштен екі есе жоғары. Әйтсе де, Атырау облысы мұнайлы өлке саналғанымен, оның тұрғындары кедейшілік жағдайында өмір сүріп жатқан өңірлер тобына жатқызылады. Атырау облысында өндірісте жұмыс істейтіндердің жалақысы бюджет саласындағылардан 5-6 есе көп. Міне, осы жағдай аталған аймақта бюджет саласында жұмыс істейтіндерді кедейшілікке ұшыратып, олардың жоғары жалақы төлейтін басқа жұмыстарға кетуіне септігін тигізіп отыр. Бұл бір жағынан мұғалім, дәрігерлер сияқты мамандардың жетіспеушілігіне алып келуде.

Мысалы, Маңғыстау облысында республика бойынша ең жоғары өмір сүру минимумы тіркелсе, тиісінше оның өсімі өткен жылдармен салыстырғанда ең төмен болған. Үй шаруашылығына зерттеу жүргізілгенде әрбір жанға қажетті негізгі азық-түлік өте мардымсыз екені анықталған. Ең арзан өмір сүру минимумы Оңтүстік Қазақстан облысында қалыптасып отыр. Сондай-ақ өңірлердің экономикалық әлеуетін бағалаудың ең маңызды көрсеткіштерінің бірі — экономиканың дамуының тек қана қалыптасқан деңгейін ғана емес, сонымен қатар оның құрылымының ерекшеліктерін, жекелеген салалардың жұмысының тиімділігін сипаттайтын жалпы ішкі өнімнің

көрсеткіші (ЖІӨ) болып табылады. Бүгінгі таңда біз экономикалық өсу кезеңін бастан кешіріп отырмыз. Экономиканың хал-ахуалының кіріктірілген көрсеткіштері немесе оның макрокоэффициенттері, бұлар атап айтқанда, жалпы ішкі өнім, елдің онды төлем балансына қол жетуі, қаржылық тұрақтылық, инфляция мен жұмыссыздық деңгейінің төмендеуі.

Еліміз жан басына шаққандағы ЖІӨ көрсеткішінің көлемі бойынша ТМД елдері ішінде көш бастаушыға айналды. Соңғы 10 жылда ең төменгі жалақы 25 есеге жуық өсті, бюджет саласы қызметкерлерінің, мұғалім, дәрігерлер, мәдениет және әлеуметтік қызметкерлердің жалақысының мөлшері орташа есеппен 30% ұлғайтылды. Мұндай ұлғайтулар жеке секторда нақты жалақының және тұтастай алғанда экономиканың өсіп-өркендеуімен қатар жүргізілуде [3].

Халықтың әл-ауқатын арттыруда жалпы өңірлік өнім (ЖӨӨ) көрсеткіштері халықтың жан басына шаққандағы ақшалай табыстары мен жалпы қосылған құн (ЖҚҚ) көрсеткіштеріне де тәуелді (1-кесте). Бұл негізінен өңірлер бойынша үш жақты — жоғары, орташа және төмен деңгейдегі көрсеткіштерді қамтиды.

Жоғары деңгейдегі көрсеткіштерге негізінен өңірлердегі облыстар кіріп отыр. Атырау облысы халықтың жан басына шаққандағы ЖҚҚ өнімінің жоғары деңгейіне қарамастан ақшалай табысы жағынан орташа деңгейде қалып отыр. Керісінше Шығыс Қазақстан облысы халықтың жан басына шаққандағы ЖҚҚ өнімі орташа деңгейде болғанымен, республика бойынша ақшалай табыстары ең жоғары орында тұр. Ал Ақмола және Қызылорда облыстары ЖҚҚ бойынша ең төменгі деңгейде болғанымен, халықтың жан басына шаққандағы ақшалай табыстары орташа деңгейде қалып отыр.

Будан шығатын қорытынды халықтың жан басына шаққандағы ЖӨӨ мен ақшалай табыстары бойынша 2001-2006 жылдар аралығында республика деңгейінде біршама айырмашылықтар бар. Бұл негізінен үш себептерге байланысты. Біріншіден, үй шаруашылықтарын зерттеу деректері бойынша халықтың атаулы ақшалай табыстары әртүрлі көздерден қалыптасады және олардың төмендеуі табыстардың жүйелік деңгейлеріне байланысты. Екіншіден, ЖӨӨ халықтың табысын табиғи түрде сақтай отырып, халықтың ақшалай табысының елеулі бөлігінің өсуіне, сондай-ақ жеке жағдайдағы тұрақты ба-

Кесте. Аймақтардағы ЖҚК деңгейі және халықтың жан басына шаққандағы ақшалай табыстары бойынша жіктеу (2001-2006 жылдар аралығы)

Көрсеткіштер	Жалпы қосылған құн бойынша	Ақшалай табыстары бойынша
Жоғары деңгей	Атырау Қарағанды Маңғыстау Павлодар Алматы қаласы	Шығыс Қазақстан Қарағанды Маңғыстау Павлодар Алматы қаласы
Орташа деңгей	Ақтөбе Шығыс Қазақстан Қостанай Солтүстік Қазақстан	Ақмола Ақтөбе Атырау Қостанай Қызылорда Солтүстік Қазақстан
Төменгі деңгей	Ақмола Алматы Жамбыл Батыс Қазақстан Қызылорда Оңтүстік Қазақстан	Алматы Жамбыл Батыс Қазақстан Оңтүстік Қазақстан

Дереккөзі: Қазақстан Республикасы Статистика Агенттігінің мәліметтері негізінде құрастырылды.

ғасын құрайды. Үшіншіден ЖӨӨ және оны пайдаланудың соңғы көзқарасы бойынша тек тұтынуға ғана емес, табыстардың басым бөлігінің сақталуына да мүмкіндік туғызады.

Алдағы уақытта еліміздің барлық аймақтарының тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін түрлі шараларды қамтитын үйлесімді аумақтық бағдарламаларды талдап жасау қажет. Бұл бағдарламада жергілікті жерлерде әлеуметтік-экономикалық және экологиялық ахуалды жақсарту жөніндегі жаңа жобалар бастамалары, даму басымдықтарының өзгеруі, жергілікті органдар қызметінің жаңа түрлерін енгізу, аумақтар дамуының ресми және ресми емес жоспарларына өзгерістер мен толықтырулар енгізу арқылы көрініс табуы тиіс. Жалпы алғанда тұрақты дамудың аумақтық бағдарламалары мыналарды көздеуі қажет:

- барлық өңірлердегі халықтың нақты табысы мен өмір сүру деңгейі бір-біріне қарайлас болуы қажет;

- салауатты өмір салтын насихаттай отырып, халықтың әл-ауқатын, еңбек жағдайын және денсаулығын жақсарту;

- өңірлік бюджеттер кіріспен қамтамасыз етілуі жағынан қарайлас деңгейде және өз шығыстарын қаржыландыру мүмкіндіктері бірдей шамада болуы тиіс;

- еліміз өңірлерінде өмір сүру деңгейінің сапасын арттыру және сақтау жөнінде шаралар жүргізу;

- өңірлерде экологиялық апатты дағдарыс жағдайларын сауықтыру жоспарларын іске асыру;

- жоғары білімі бар халық үлес салмағының өсуі, экономикалық белсенді халықтың ішінде жұмыссыздар деңгейін төмендету, қылмыстарды және т.б. азайту;

- халықты тұрғын үймен, және әлеуметтік қызметтермен (оның ішінде, тұрғын үй алаңы, білім беру, мәдениет, денсаулық сақтау ұйымдары және т.б.) қамтамасыз ету [4].

Мұндай бағдарламалардың табысқа жетуінің кепілі – оларды талдап жасау мен жүзеге асыру үдерісіне өңірлік және жергілікті деңгейлерде институттық алғышарттар жасау, қаржылық базаны, ұйымдық кадрлық және басқару әлеуетін нығайту арқылы жұртшылықты мейлінше көптеп тарту болып табылады және бұл үкімет алдында тұрған кезекті міндеттердің бірі ретінде белгіленді. Қазіргі уақытта республикамыздың 2015 жылға дейінгі аумақтық даму стратегиясында осы аталған мәселелердің бағыттары айқындалған.

Осы мәселелерді шешу үшін ең алдымен еңбек нарығын жүйелі түрде талдап, сонан соң ондағы болып жатқан өзгерістерді бағалап, әрбір аймақтың өзіндік ерекшеліктерін ескере отырып, еңбек ресурстарын басқару жүйесін жетілдіру қажет. Өйткені әрбір мемлекет – өз азаматтарының лайықты өмір сүруіне, әлеуметтік жағдайының қорғалуына, материалдық және рухани қажеттіліктерін қанағаттандыруға тікелей байланысты. Бұл шаралар жағдайы төмен халықты жұмыспен қамтамасыз ету, еңбекті қорғау, білім алу, денсаулық сақтауды, бүкіл қоғамның

мәдениетін, т.б. дамыту саясатын жүргізуді жүзеге асыру барысында қол жетіп, орындалады.

ӘДЕБИЕТ

1. *Балапанова А. В.* Темпы и качество экономического роста: новые подходы // Финансовый бизнес. 2003. №6. С. 38-45.

2. Уровень жизни населения в Казахстане // Статистический сборник. Под редакцией Ю.К. Шокаманова. Астана, 2007. 212 с.

3. Қазақстан тәуелсіздік жылдарында. Ақпараттық-талдау жинағы. Редакциясын басқарған Б.Т.Сұлтанов. Алматы, 2006. 261 б.

4. *Стрижкова Л.* Качество жизни в Российских регионах (динамика, межрегиональные сопоставления) // Экономист. 2002. №10. С.67-70.

Резюме

В статье рассматриваются региональные особенности качества жизни населения и развитие экономического роста республики.

Summary

The regional peculiarities of population's quality of life and economic growth development of the republic are considered in the article.